

DVA EKUMENSKA KOMENTARA VJEROVANJA IZ 381. GODINE

Reinhart STAATS, *Das Glaubensbekenntnis von Nizäa-Konstantinopel. Historische und theologische Grundlagen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2019., 263 str.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES, *Confessing the One Faith. An Ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381). Revised Edition*. Eugene; OR: Wipf and Stock, 2010., XXXIV+139 str.

Ove dvije monografije pro- učio sam spremajući izlaganje „Vjera različitih krštenika u Crkvu koja je jedna“ za studijski dan u Beogradu 28. svibnja 2015. u organizaciji Beogradske nadbiskupije i Bogoslovnog fakulteta Srpske Pravoslavne Crkve. Smatram vrijednim iznijeti njihov sadržaj profesorima i studentima teologije te podupirateljima ekumenizma. Reinhart Staats, r. 1937., njemački evangelik i profesor crkvene povijesti, djelovao je na Univerzitetu u Kielu gdje je i umirovljen god. 2002. U predgovoru najavljuje da kani istražiti povijesnu pozadinu ovog liturgijskog teksta i djelovanje kroz povijest kršćanstva, odričući se unaprijed konfesionalne polemike. U prvom

poglavlju predstavlja Vjeroispovijest prve Crkve kao izraz apologetske i ekumenske teologije (str. 1-18) tumačeći smisao njemačkog izraza *Glaubensbekenntnis*. U drugom poglavlju donosi tekst Vjerovanja (str. 19-33) na izvornom grčkom i službenom latinskom prijevodu upozoravajući na uvodnu tvrdnju „Mi vjerujemo“ (na grčkom) i „ja vjerujem“ (na latinskom). Na žive jezike Zapada tekst je preveden s latinskog sa svim pogreškama, a Lutherov prijevod ostao je normativan među protestantima do 1982. kada je prihvaćen novi ekumenski prijevod na njemački i druge jezike.

U trećem poglavlju opisan je tok Sabora 381. (str. 34-120). Među većinom od 150 biskupa Istoka bio je i biskup Aholije iz Soluna, sa Zapada, i time učinio Sabor ekumenskim, ali car nije smatrao potrebnim zvati i Papine delegate jer se radilo o problemima Crkve grčkoga govornog područja. Bivši laik pretor Nektarije iz Tarza izabran je za biskupa Carigrada zato što je saborska većina prihvatila ostavku Grgura Nazijskog. Kanon 4 naglašava da je Carigrad novi Rim te da biskupu toga grada pripada čast odmah nakon biskupa Rima. Nektarije je molio da car potvrdi i proglasi zaključke Sabora. Biskupi Istoka pisali su 382. papi Damazu te svoje vijećanje iz 381. nazvali Ekumenskim koncilom. Među velike teologe ovoga Koncila autor ubra-

ja Bazilija iz Cezareje kao utirača puta (330.-379.), zatim Melecija iz Antiohije, Ćirila Jeruzalemskog (313.-386.), Grgura Nazijanskog (329.-390.), Grgura iz Nise (335.-394.). Autor prikazuje razvoj liturgijskog štovanja Duha Svetoga te trinitarne formule na Saboru i nakon Sabora. Pomanjkanje teksta Vjerovanja u sačuvanim aktima toga Sabora autor tumači gubitkom „tomosa“ o nauku Sabora (sačuvani su disciplinski kanoni). Iako je cjelovit tekst Vjerovanja sačuvan tek u aktima Kalcedonskog sabora iz god. 451., on je morao biti usvojen na početku zasjedanja god. 381. dok su biskupi „duhoborci“ još sudjelovali. Naš autor smatra da je tekst dovršen u Antiohiji 379. te je upotrijebljen na krštenju pravnika Nektarija u Carigradu (str. 117). Ovo poglavlje zaključuje: „Akti Kalcedonskog sabora 451. svjedoče više puta ne samo sigurno da NC vjerovanje spada na Koncil 381. nego i da je od Teodozija bilo Vjerovanje carske obitelji. Upravo arhiviranje NC na carskom dvoru govori da je sigurno prenošeno od Sabora 381.“ (str. 120).

Četvrto poglavlje naslovio je „Povijest oblika NC vjerovanja“ (str. 120-142) i u njemu istražuje socijalno-povijesnu pozadinu toga teksta. Do potrebe da se za unutarnju uporabu formulira vjera Crkve dovodile su najprije ispovijesti mučenika na saslušanjima pred poganskim sudovima

zato što su kršćani odbijali štovati religijski cara i državne bogove. Zatim je trebalo braniti kršćansku vjeru pred napadima pogana i heretika. Vjerovanja su, nadalje, formulirana za krsnu i euharistijsku liturgiju zajednice. Tako *Didache* oko god. 140. svjedoči o krštenju na Oca, Sina i Duha Svetoga a mučenik Justin oko 150. godine. Do prihvaćanja zajedničkog Simbola ili Vjerovanja pojedine biskupije posjedovale su svoja Vjerovanja koja su bila izraz zajedništva te identiteta u odnosu na helenističke misterije i gnostičke kultove. „U bitnome nepolemično obilježje NC još jednom je naglašeno u zaključku vjerom u jednu, svetu, katoličku i apostolsku Crkvu. Ove četiri oznake Crkve, također svojstvo ‘katolička’, ‘apostolska’ nisu mogle u četvrtom stoljeću označavati ništa isključivo konfesionalno i hijerarhijsko nego ih je trebalo prvenstveno shvaćati – a trebalo bi ih tako i danas poimati – kao bitne oznake kršćanstva koje ukazuju upravo na snagu kršćanstva za mirno izgrađivanje zajedništva te na njegovu široko uvjerljivu socijalnu i individualnu moralnost“ (str. 142).

U petom poglavlju predstavljena je *Literargeschichte* (povijest nastajanja) Vjerovanja iz god. 381. (str. 143-179). Kako svi kršćani ne mogu biti teološki obrazovani, u prvoj Crkvi rano se pokazala potreba za pravilom vjere (*regula fidei*), koje su, izme-

đu ostalih, izlagali u svojim djelima Irenej Lionski na grčkom i Tertulijan na latinskom. Literarna formulacija onoga što će u četvrtom stoljeću ući u sveopće Vjeronanje počela je nastajati nakon što je Konstantin dao kršćanstvu položaj priznate religije. Tako je u Jeruzalemu oko 350. nastalo Vjeronanje koje sigurno potječe iz 3. st. a protumačio ga je Ćiril Jeruzalemski u pouci za odrasle krštenike. Ono sadržava sve elemente Nicejskog vjeronanja i one koji će biti usvojeni u Carigradskom. Završavalo je: „Vjerujem u jednoga Duha Svetoga, Parakleta, koji je govorio u (en) prorocima, i u jedno krštenje obraćenja na oproštenje grijeha i u jednu, svetu, katoličku Crkvu i u uskrsnuće tijela i u život vječni“. Nekako paralelno postalo je poznato i Vjeronanje Rimske Crkve koje je opširnije pribilježio Hipolit u „*Traditio apostolica*“. Biskup Ancire Marcelo, bio je god. 340. u Rimu te pred papom Julijem II. izrecitirao svoje Vjeronanje koje se slagalo s Rimskim. Staats je uvjeren da su sastavljači Carigradskog koristili i Rimsko vjeronanje (str. 168-169) te zornom skicom na str. 170 prikazuje kako je tekao utjecaj od Rimskog preko Jeruzalemskog do Carigradskog s brojem riječi u pojedinom od tih Vjeronanja. Svjesni da u Carigradu 381. nije Saboru nazočio delegat pape Damaza, biskupi Istoka poslali su god. 382. pismo u Rim gdje je pod

vodstvom rimskoga biskupa zasjedala Sinoda: „Tako dakle stoji u bitnom s vjerom koju sasvim otvoreno naviještamo. O tome se možete više osvjedočiti ako pročitate Tomos koji je nastao na Sinodi sabranoj u Antiohiji te koji je proklamiran prošle godine na Ekumenskoj sinodi. U tim dokumentima opširnije smo razložili vjeru i tu smo izrekli izopćenje protiv hereza koje su iznova nastale u posljednje vrijeme“ (str. 178). Staats iznosi dokaze kako je u Carigradu usvojen tekst Vjeronanja iz Antiohije god. 379.

U šestom poglavlju prikazao je „liturgijsku i crkveno-pravnu funkciju NC do srednjovjekovne prepirke oko filioque između Zapada i Istoka“ (str. 180-202). Otežanom prijemu NC na Zapadu doprinosilo je ponašanje careva koji su nametanje „Simbola 150 otaca“ smatrali dijelom državne politike, dok je u Rimu stoljećima bilo u uporabi Apostolsko ili Rimsko vjeronanje. U liturgiju Zapada NC je uvedeno u 11. stoljeću. Teologija NC prikazana je u sedmom poglavlju (str. 203-278). Pokazavši kako su Apostolsko i Carigradsko vjeronanje sadržajno paralelni, Staats upozorava da nijedno od njih ne navodi pojam Logosa koji je bio važan crkvenim ocima te da ne prikazuju mesijansko djelovanje Isusa. S Dietrichom Bonhoefferom zaključuje da je Simbol bio „ohrabrujuća riječ od prijatelja prijatelju u vremenu

unutarcrkvene nesigurnosti a ne misionarska ispovijest za obraćenje nekršćana“ (str. 212). Slijedi podrobno tumačenje triju velikih dijelova NC: vjera u Boga Oca i Stvoritelja, vjera u utjelovljenog Sina, vjera u Duha koji se s Ocem i Sinom skupa časti i djeluje u Crkvi danas.

Osmo i posljednje poglavlje glasi: „Nicejsko-carigradsko vjeronanjanje kao temelj ekumene u novije vrijeme“ (str. 279-318). Tu su obrađeni pokušaji između katolika i anglikanaca, među reformiranim Crkvama, protestantskim Crkvama i crkvenim zajednicama. Godinu 1978. gleda kao otvaranje novih ekumenskih nada jer je na jednom razgovoru 1978. prihvaćen zaključak da je formula „filioque“ naknadni umetak kojega nema u grčkom izvorniku te da se sve Crkve vraćaju grčkom tekstu kao normativnom. U Limi je od 2. do 16. siječnja 1982. održano zasjedanje komisije Faith and Order Svjetskog vijeća Crkava (WCC) koje je najprije odobrilo definitivni tekst Izjave o krštenju, euharistiji i apostolskoj službi te počelo rad na dokumentu „Na putu zajedničkog izražavanja apostolske vjere danas“. Rim je 1981. pristao da se smije izostaviti „filioque“ kao srednjovjekovni umetak u latinskom prijevodu. Katolički teolozi Heinrich Fries i Karl Rahner načinili su 1983. prijedlog Vjeronanjanja u 8 teza koji je naišao na dobar odjek. Ženevska komisija

Faith and Order izdala je 1991. nacrt dokumenta „Zajednički ispovijedati jednu vjeru“ s prijedlogom da to bude Nicejsko-carigradsko vjeronanjanje. Uz dokument su na početku pristali samo „Berufsoökumeniker“ (ekumeničari po pozivu). Autor na kraju predlaže deset teza koje prenosim u skraćenom obliku:

1. Kršćanska vjeroispovijest istinski je kratka. U središtu joj je pristajanje uz Krista. To je puna, ali ne potpuna izjava o sadržaju vjere.
2. Teološka spoznaja počinje ispoviješću a ne proučavanjem literature. Kršćanska Biblija slijedi nakon ispovijesti (*Die christliche Bibel ist dem Bekenntnis nachgeordnet*).
3. Vjerovati znači istinski živjeti.
4. Poput apostolskog vjeronanjanja, Carigradska vjeroispovijest je „simbol“. To je općecrkveni, dakle „katolički“ znak raspoznavanja po kojem kršćani mogu jedni druge prepoznavati. U simbolima prvih kršćana svjesno ostaje nespomenuta crkvena služba predvođenja ili isključivo Petrova služba.
5. „Vjerujemo u jednoga Boga“. Prvom rečenicom udaren je temeljni ton Nicejskog vjeronanjanja. Stvoritelj svijeta je otkupitelj čovjeka, a otkupitelj čovjeka je istodobno stvoritelj svijeta.

6. Kao što je Krist umro „za nas“, tako također kršćani vjeruju za druge.
7. Normalno iskustvo vremena biva po kršćanskoj vjeri relativizirano, te čak zaustavljeno, jer Krist postoji prije svakog vremena i ostaje nakon svakog vremena.
8. Budući da je Isus Krist središte povijesti svijeta, kršćanska vjera ne može biti privatna stvar. Vjera djeluje politički.
9. Kao što je Nicejsko vjerovanje himan Božjem gospodstvu, tako posebno čašćenje Duha Svetoga „zajedno s Ocem i Sinom“ znači oslobađajuće „da“ gospodstvu toga Duha u Crkvi te u kulturi i znanosti.
10. Kao što se Bog pretvorio u Krista, tako će se čovjek pretvoriti u Krista.

U Nicejsko-carigradskom vjerovanju istaknuto je da „ispovijedamo jedno krštenje za oproštenje grijeha“. Time vjera u Krista koji je radi nas ljudi postao čovjekom vodi u vjernički moral, ona nije samo teorijsko pristajanje uz Oca, Sina i Duha nego pretpostavlja kajanje za osobne grijeha, obraćeničko pristajanje uz Krista i život usklađen s Kristovim primjerom otvorenosti za Boga i bližnje.

Bilješke za svako od poglavlja otisnute su na kraju knjige (str. 319-348) i u njima autor dijalo-

gizira s drukčijim mišljenjima te informira o ozbiljnim studijama. Iz popisa izvora i literature (str. 349-352) vidi se da je autor između 1979. i 1993. objavio pet stručnih radova o toj tematici od kojih je jedan preveden na engleski. Kazalo osoba, pojmova i biblijskih mjesta (str. 353-363) pomaže pri brzom orijentiranju u knjizi. Osnovna vrijednost knjige je što nudi znanstvenu sintezu istraživanja Vjerovanja iz god. 381. te što današnjim ekumenskim djelatnicima pomaže uočavati kristocentričnost tih formulacija, kao i samog kršćanstva svih konfesija.

Confessing the One Faith (Ispovijedanje jedne vjere) ima za podnaslov „Ekumensko tumačenje Apostolske vjere kako je ispovijedana u Nicjesko-carigradskom vjerovanju“. U predgovoru je istaknuto kako je Svjetsko vijeće Crkava (WCC) počelo raditi na dokumentu nakon susreta u Limi 1982. te kako je prva verzija rađena od 1983. do 1987. Obrazloženo je kako je to Vjerovanje odabrano kao ekumenska podloga jer su u ono doba „krivi stavovi o Kristu i Duhu Svetomu već razdirali Crkvu, a Ekumenski sabor uspostavio je vjeru apostolske zajednice koju Crkva po svojem poslanju treba čuvati, braniti i prenositi. Bitne istine te vjere bile su sažete i oblikovane u vjerovanjima ili ispovijestima vjere,

najčešće u liturgijskom kontekstu krštenja“ (str. XIII). Prva verzija dokumenta dovršena je u siječnju 1999. te predana kršćanskoj javnosti na razmatranje i poboljšavanje. Ovo izdanje iz 2010. trebalo bi biti trajna verzija. U uvodu je izraženo uvjerenje da zajedničko priznavanje baštinjene vjere može voditi prema vidljivom jedinstvu Crkve, ali da se formule mogu lako izroditi u formalizam: „Svrha ovog zajedničkog tumačenja Nicejskog vjerovanja je povećavanje međusobnog povjerenja tako da sve Crkve dobiju pomoć u prepoznavanju apostolske vjere jedna drugoj“ (str. XXV). Donesen je izvorni tekst na grčkom te prijevod na engleski a zatim latinski tekst Apostolskog vjerovanja s prijevodom na engleski.

Nakon što je protumačeno kako treba razumijevati istočnjačku pluralnu formulu „Vjerujemo u jednoga Boga“ kao javni iskaz na liturgiji Crkve te zapadnu u jednini „Vjerujem u Boga“ kao krsnu ispovijest vjere kod pojedinca, knjiga je podijeljena u tri dijela:

- Vjerujemo u jednoga Boga (br. 6-89; str. 11-27);
- Vjerujemo u jednoga Gospodina Isusa Krista (br. 90-192; str. 29-59);
- Vjerujemo u Duha Svetoga, Crkvu i život budućega vijeka (br. 193-279; str. 61-92).

Sve tri velike cjeline podijeljene su u manje jedinice tako da

se za svaku najprije navodi biblijska podloga a zatim tumačenje za današnje kršćane. Pri kraju prvog dijela izložena je primjena o dužnosti da ljudi poštuju i čuvaju prirodu s upozorenjem: „Takve etičke odredbe traže da žene i muškarci odustanu od neurednih prisvajanja koja su sebi priuštili u procesu kontroliranja nad prirodom. Kršćanska vjera u stvorenost svijeta poziva na pažljiviju i odgovornu uporabu znanosti i tehnologije radi suprotstavljanja razaranju ljudskih bića i radi većeg vrednovanja ljudskog života i odnosa prema materijalnim stvarima“ (br. 88).

U odsjeku o Kristu zadržan je tradicijski izraz „inkarnacija – utjelovljenje“, ali je na početku istaknuto da u Isusu susrećemo Boga kao svojega Spasitelja (br. 90). Tumačenje Isusova jedinstvenog sinovstva izvedeno je iz njegova odnosa prema transcendentnom Bogu židovske vjere, izražavanog u oslovljavanju Boga s „oče“ (br. 111). Nekoć kontroverzni izraz *homousios* (iste biti) pokazuje na koji je način Isusovo sinovstvo povezano s jednošću Boga (br. 117). Vjera u Marijino djevičansko majčinstvo protumačena je uz svijest da je nekim kršćanima to nedovoljno izraženo u evanđeljima o Isusovu djetinjstvu koja po književnom obliku ne donose povijesne izvještaje (br. 124). Grčki izraz *sarkōthenta*, koji doslovno znači „postao je

krhko tijelo“, na engleski se prevodi s „was made human - postao je čovjekom“. To je protumačeno: „Po načinu kako je ljudsko biće u svojim riječima i djelima, svojoj ljutnji i ljubavi, Isus je potpuno utjelovljavao pravu ljudskost. Isus nam pokazuje ljudskost kakva treba biti i može postati u Njemu, snagom Božje prisutnosti među nama“ (br. 125). Isusovu smrt na križu „*di' hēmas tous anthrōpous* – radi nas ljudi“ povezuje s općom grešnošću i Božjim planom spasenja (br. 142-143). Iz povijesti tumačenja na Zapadu spominje vikarni ili zadovoljštinski vid Isusove smrti te skreće pozornost na današnje tumačenje: „Isusovo umiranje gleda se iz perspektive Njegove totalne vjere i poslušnosti. Ostaje *vjeran* svojemu poslanju do kraja. Time je za nas postao prototip života koji odbija odmetnuće od odanosti Bogu i drugim ljudskim bićima i koji svjedoči da je Bog ljubav i milosrđe po kakvoći, dubini i cijeni svojega povjerenja“ (br. 143). Grčki izraz *pathonta kai tafenta* koji doslovno znači „pretrpio smrt i pokopan“ na engleski je preveden „he suffered death and was buried“. Za staru Crkvu bitna je misao o patnji Raspetoga na križu, a u hrvatskom prijevodu „umro i pokopan“ to se ne vidi. Evo ekumenskog komentara: „Najava nastupa kraljevstva Božjega bila je sadržaj Isusova propovijedanja i djelovanja, ali i krajnji uzrok Njegove

patnje i smrti. Njegova vjernost tom božanskom poslanju bila je očitovanje i primjerno pristajanje uz Očevu volju... Patnja i smrt Krista posebno je radosna vijest za sve koji trpe... Pojedinci i skupine trpe očaj, samoću, bolest i muku, fizičku i mentalnu oštećenost ili prirodne nepogode. Patnju ljudi mogu sami sebi nanijeti ili im je i drugi nanose, ili je ona posljedica tragične nezgode. Međutim, postoji i patnja koja se slobodno prihvaća kadgod ljudi izlažu opasnosti svoje živote da drugima pomognu i da ih spase te da olakšaju ljudsku patnju“ (br. 152-153).

Tumačeći „i njegovu kraljevstvu neće biti kraja“, WCC potiče današnje kršćane da u tome vide polemiku protiv tirana i samovoljnih svjetovnih vladara ali i poticaj na konstruktivni odnos prema političkim zajednicama (br. 191). Na početku odsjeka o Duhu Svetome u Crkvi, tekst skreće pozornost da nije formalno primijenjen izraz „iste biti s Ocem i Sinom“, ali jest sadržajno: „Primjenjujući naslov ‘Gospodin’ na Duha Svetoga, grčki tekst tvrdi da je božanstvo Duha upravo ono Oca i Sina koje je definirano uporabom izraza *homousios*. Time Crkva ustanovljuje nauk o Presvetom Trojstvu, tri božanske osobe (ili *hypostaseis*) – Otac, Sin i Duh Sveti – u savršenom jedinstvu jednoga božanskog bića (*ousia*)“ (br. 197). Vjera u Trojstvo nije apstraktna istina jer se izražava liturgijom

Crkve i kršćanskom duhovnošću: „Kršćanski je običaj počinjati i završavati bogoslužje u ime i blagoslovom Oca, Sina i Duha Svetoga. Stoga kršćani slave jedinstvenog i trojstvenog Boga molitvom, zajedničkim bogoslužjem i dnevnim služenjem koje je njihova ugodna žrtva (usp.: Rim 12,1-2)“ (br. 212).

U odsjeku o Crkvi istaknuto je kako „Crkva ima temelj u ministriju samoga Krista koji je naviještao kraljevstvo Božje riječju i djelom, pozivao muškarce i žene te ih slao da uz snagu Duha Svetoga (Iv 20,19-23) navješćuju istu poruku“ (br. 216). Ovo je sjajna egzegeza uskrsnog naloga prema Ivanu gdje na dan Uskrsa Krist daje Duha ustrašenim učenicima te ih ovlašćuje da ljudima opraštaju grijeh. Crkva je „mjesto spasotvornog djelovanja Duha i treba se sučeljavati s mnogim izazovima“. Neki od tih izazova su:

- oni koji traže Isusa izvan Crkve, niječu važnost Crkve za spasenje;
- među onima koji pripadaju Crkvi, dužnost držanja pravila vlastite zajednice doživljava se kao nevažan teret;
- neki u Crkvi osporavaju vršenje vlasti koja ograničava njihovu slobodu te oplakuju pomanjkanje istinskog zajedništva i prihvaćanja;
- u nekim Crkvama, neki oblici karizmatičkih i drugih pokreta odbacuju bilo kakav ljudski autoritet jer osjećaju

neposrednu bliskost s Bogom; drugi, nasuprot tome, slijepo prihvaćaju proizvoljni ljudski autoritet;

- prema mišljenju mnogih, podjela unutar Crkava i među Crkvama razara vjerodostojnost učenja svake od tih Crkava;
- i kod gorljivih kršćana, prividna nesposobnost Crkava da nadiđu svoje povijesne podjele kao da pokazuje kako vodstvo Crkava nije zbiljski spremno prihvatiti volju Kristovu o jedinstvu među njegovim učenicima ili da je ta zapovijed u sebi nemoguća;
- prema prosudbi svijeta, mršavi plodovi svetosti kakve pokazuju kršćani te nesposobnost kršćanstva da u dvije tisuće godina svoje povijesti duboko izmijeni stanje u svijetu – opovrgava ono što Crkve o sebi tvrde (br. 217).

Ovo je ponizan i hrabar popis zajedničkih propusta svih Crkava, bez optužbe tko je krivlji ili tko je za nešto pozitivno zaslužniji. Pravi ekumenizam obuhvaća kajanje za vlastite slabosti i spremnost na obraćenje. U takav ekumenski pokret uključili smo se mi katolici dekretima i duhom Drugog vaticanskog koncila. Crkva je zajednica onih koji su u zajedništvu s Kristom te po Njemu jedni s drugima (br. 224). „Svaka lokalna crkva je autentično Crkva Božja ako

je sve što propovijeda, liturgijski slavi i čini u zajedništvu sa svime što su propovijedale, liturgijski slavile i činile i sada čine Crkve u zajedništvu s apostolima i pod evanđeljem koje potječe od apostola. Tako univerzalna Crkva postoji u zajedništvu lokalnih Crkava. Međutim, dok postoje crkvene podjele, nazočnost jedne Kristove Crkve i dalje je umanjena u svakoj od njih“ (br. 226). Ovdje dokument ističe kako istočna kršćanska tradicija promatra Crkvu kao misterij i zato odbija priznavati da bi prava Crkva bila grešna ili nesavršena, dok zapadni kršćani ugrađuju zajedništvo Crkve u povijesne prilike i tako dopuštaju da je Crkva fragilna zajednica ljudi koji su grešni. Crkva je tijelo Kristovo, zajednica svetih u Duhu i narod Božji (br. 227-237).

U staroj Crkvi krsne formule i vjerovanja za liturgiju ističu vjeru u Crkvu jednu, što prvenstveno znači euharistijsko zajedništvo (br. 238). Crkva je sveta zato što u njoj Duh Sveti budi vjeru i posreduje oprostjenje grijeha (br. 239) a katolička zato što su lokalne Crkve otvorene za međusobno zajedništvo i za sve ljude (br. 240). Apostolicitet Crkve „očituje se u vjernosti Božjoj riječi, življenoj i svjedočenoj u apostolskoj tradiciji, a vodi je Duh Sveti kroz stoljeća i izražava se u ekumenskom Vjerovanju“ (br. 241). Ovdje se spominje i apostolska sukcesija, koju jedni prvenstve-

no gledaju kao vjernost apostolskom nauku, a drugi vide potrebu nasljedstva u ministeriju riječi i sakramenata: „U ekumenskom dijalogu raste slaganje da je apostolicitet ili *apostolska tradicija* Crkve šira od pojma apostolske sukcesije u ministeriju, koji je dio i znak apostolske tradicije i njoj služi. Pitanje je li biskupska sukcesija najadekvatniji izraz apostolske sukcesije i kontinuiteta u apostolskom poslanju Crkve, sada je u središtu ekumenskog raspravljanja o ministeriju“ (br. 241). Pri obrazlaganju vjere u „u jedno krštenje za oprostjenje grijeha“ dokument ističe da krštenje omogućuje udio u misteriju spasenja, hvali Crkve koje uglavnom jedna drugoj priznaju valjanost krštenja, ali žali što neke koje ne priznaju valjanim krštenje djece prije sposobnosti da osobno ispovjeda vjeru i pokaju se za grijeha pa ponovno krste svoje obraćenike što su bili kršteni kao mala djeca (br. 242-243).

Vjera u uskrsnuće mrtvih „uključuje za kršćane vjeru da nakon smrti ljudska osoba ima budućnost“ (br. 269), iako među razdvojenim kršćanima postoje različita uvjerenja o tome što se s ljudima zbiva između tjelesne smrti i općeg uskrsnuća. Nauk o mogućnosti vječne osude upozorava na misterij Božjeg plana o pojedincima i svijetu. Taj nauk je u Novom zavjetu prožet očekivanjem novoga neba i nove ze-

mlje (Otk 21,7). I pred činjenicom smrti Crkva ostaje zajednica nade (br. 270-272). Zato kršćani odbacuju bježanje od svijeta i njegovih problema, ali izbjegavaju navezanost na zemaljske vrijednosti:

- ističući povjerenje u budućnost koju nam je Bog pripratio, odbacujemo pokušaje da budućnost osiguramo na račun svijeta, prijetnjom nuklearnog ili ekološkog razaranja;
- tvrdeći da je kraljevstvo Božje već prisutno, ali će potpuno nastupiti u budućnosti, odbacujemo svaki nastup buduće Božje vladavine koja bi ga dijelila od ovoga svijeta i života ili bi kraljevstvo poistovjećivala s povijesnom zbiljnošću;
- ističući Božju vjernost cijelom njegovu djelu stvaranja, odbacujemo svako osiromašenje naše nade koje bi nas zasljepljivalo za cjelinu Božjeg otkupljenja pojedinaca, ljudske zajednice ili svega stvorenja;
- tvrdeći da je Isus Krist sa svojim Duhom Riječ Božja po kojoj se sve prosuđuje i dobiva konačno značenje, odbacujemo da će sile koje na izgled vladaju poviješću konačno odrediti smisao i sudbinu povijesti (br. 276).

U Dodatku I (str. 93-100) pregledni je članak Gennadiosa Limourisa o nastanku ovog do-

kumenta, u Dodatku II „Glosar“ ključnih pojmova (str. 101-112) od istog autora. On je autor i Bibliografije (str. 113-119) koja obuhvaća 86 naslova na engleskom, njemačkom i francuskom. Od katoličkih autora najviše su navedeni radovi francuskog dominikanca Y. Congara i njegova kanadskog subrata J. M. R. Tillarda. Vrlo je iscrpan Dodatak IV s popisom sudionika u pojedinoj fazi izrade ovog dokumenta od 1981. do 1990. (str. 120-137). Među njima su i brojni katolički stručnjaci koji su sudjelovali po mandatu Sv. Stolice, a zaključno redigiranje predvodio je kao moderator katolik J. M. R. Tillard.

Odrasli katolici mogu naći službeno izlaganje Apostolskog vjerovanja u *Katekizmu Katoličke Crkve* prema 12 članaka koje je tradicija pripisala apostolima (br. 27 do 1065). Ovdje je rastumačeno Nicejsko-carigradsko vjerovanje iz god. 381. koje razdvojene Crkve upotrebljavaju u euharistijskoj liturgiji kao izraz kršćanskog identiteta i kristocentričnog štovanja Boga. Za razliku od KKC-a gdje se - zbog čestog citiranja SP, crkvenih otaca, sabora i nauka pojedinih papa - pretpostavlja kod čitatelja humanistička i teološka naobrazba, ovdje je to učinjeno jednostavnim i lijepim jezikom. Bilo bi poželjno knjigu prevesti na hrvatski kao pomagalo vjernicima i studentima teologije različitih konfesija. To je

knjiga koja pokazuje što među kršćanima već jest jedno.

Mato Zovkić

DIJALOŠKA KNJIGA O ODNOSU ŽIDOVA I KRŠĆANA

Edward KESSLER, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. New York: Cambridge University Press, 2010., 243 str.

Autor je britanski Židov koji znanstveno djeluje na Cambridge Universityju, a djelo je odgovor židovskog znanstvenika na kršćanske inicijative za dijalog od 1945. do 2009. Na početku donosi kronološku tablicu događaja važnih za odnose s kršćanima iz židovske perspektive te popis kršćanskih dokumenata o odnosima sa Židovima kao narodom i pojedincima danas. U Predgovoru zahvaljuje studentima s kojima je prolazio iznesenu građu.

U uvodnom poglavlju (str. 1-24) ističe kako su stradanja Židova u vrijeme Hitlerova režima izazvala pokajničku reakciju kršćanskih teologa i institucija te pozitivan odgovor židovskih teologa dokumentom *Dabru Emet* (Govorite istinu) god. 2000. Polemika je počela u vremenu crkvenih otaca kada su teolozi i biskupi pisali protiv židovstva, zato

što kršćanstvo odbacuje potrebu obrezanja i propisa o nečistim jelima. Nastavljena je u srednjem vijeku kada je Židovima u kršćanskim gradovima naređivano da moraju slušati kršćanske propovijedi. Neki Židovi su uvjereni da bez protužidovske polemike u Novom zavjetu i kasnijim spisima crkvenog učiteljstva ne bi bilo moguće Hitlerovo djelo *Mein Kampf* (str. 8). Autor se raduje da današnji kršćanski mislioci više poštuju židovski korijen Isusa i njegova pokreta te da odumire nekadašnje učenje kako je Crkva nadomjestila židovski narod pa prema tome taj narod nije više dostojan življenja. Žali što su neki protestantski teolozi, kao R. Bultmann i J. Jeremias, ostali uz stare predrasude. Raduje se što su odnosi na terenu često zdraviji od spisa teologa te što su pape naredili da se iz liturgije Velikog petka izbriše molitveni zaziv „pro *perfidis* Judaeis“.

Žali što je muka Isusova ispriповijedana tako da čitatelja ili slušatelja ispunja prezirom prema Židovima: „Proces Isusu ispriповijedan je u četiri evanđelja kao čudna afera. Uključuje osudu Isusa zbog hule od strane Židova koji su jedva imali podlogu da ga u ono vrijeme okrive za hulu te osudu na smrt od strane Rimljana koji ga, prema evanđelistima, nisu smatrali krivim za